

QURBANOVA V.
Bakı Slavyan Universiteti

**AZƏRBAYCANDA ORTA İXTİSAS PEDAQOJİ
TƏHSİL MÜƏSSİSƏLƏRİNİN İNKİŞAFI
(XX ƏSRİN 30-CU İLLƏRİNİN II YARISINDA)**

Açar sözlər: ibtidai təhsil, pedaqoji texnikum, pedaqoji təhsil, ümumi təhsil

Ключевые слова: начального образования, педагогических колледжей, педагогического образования, общего образования

Keywords: primary education, teacher training colleges, teacher education, general education

30-cu illərin ikinci yarısı orta ixtisas pedaqoji təhsilinin inkişafında 1935/1936-cı tədris ilində Laçın pedaqoji texnikumu, 1935-ci ildə Astarxanbazar pedaqoji texnikumu bağlandı. 1937-ci ildə isə Naxçıvan pedaqoji texnikumu Ordubad şəhərinə köçürüldü. Pedaqoji texnikumların birləşdirilməsinin əsas səbəblərindən biri kifayət qədər ibtidai sinif müəllimi hazırlamaqları ilə bağlı idisə, digər tərəfdən ikillik müəllimlər institutlarının yaradılması bu tip məktəblərin birləşdirilməsini tələb edirdi. 5 il müddətində, yəni 1936-1941-ci il arasında pedaqoji texnikumlar respublikamız üçün 11875 nəfər orta pedaqoji təhsilli müəllim kadrları hazırlamışdı. Bunu aşağıdakı cədvəldən görmək mümkündür:

1936-1941-ci tədris ilində pedaqoji texnikumlarda kadr hazırlığı

№	Pedaqoji texnikumlar	İllər						Cəmi
		1936	1937	1938	1939	1940	1941	
1	Kirovabad	163	263	329	370	222	302	1649

	(Gəncə)							
2	Nuxa (Şəki)	66	64	73	92	163	185	643
3	Ağdam	72	89	102	160	161	150	734
4	Göyçay	35	73	120	124	78	151	581
5	Ağdaş	54	72	71	67	124	70	458
6	Zaqatala	30	73	31	85	82	111	412
7	Şuşa	86	122	152	283	87	---	730
8	Qazax	120	161	211	245	285	121	1133
9	Qaryagin (Füzuli)	83	169	156	125	204	98	835
10	Quba	86	110	62	71	74	68	471
11	Lənkəran	50	68	100	191	51	---	460
12	BXMSŞ	21	70	100	79	85	59	414
13	M.Ə.Sabir adına Bakı	132	174	148	113	109	80	756
14	Hadrud	53	61	80	137	127	122	580
15	Sabirabad	31	32	34	48	---	---	145
16	Salyan	62	56	65	125	24	105	437
17	Qusar	38	66	113	119	83	---	419
18	Şamaxı	38	25	64	88	92	89	396
19	Naxçıvan	71	84	80	154	134	89	612
20	Cəmi:	1291	1832	2091	2676	2185	1800	11875

Cədvəldən də görüldüyü kimi pedaqoji texnikumlar qısa bir müddət ərzində orta pedaqoji təhsilli müəllim kadrları hazırlamaq sahəsində böyük işlər görmüşlər. Bu sahədə Kirovabad (Gəncə), Qazax, Ağdam, Qaryagin (Füzuli), Şuşa, M.Ə.Sabir adına Bakı pedaqoji texnikumlarının fəaliyyətləri xüsusilə diqqətəlayiq olmuşdur. Qazax Müəllimlər Seminariyasının tarixini araşdıran professor Fikrət Seyidovun tədqiqatlarına görə, Qazax pedaqoji texnikumu müəllim hazırlığında 2-ci yerdə dururdu. Əgər Bakıdakı pedaqoji texnikumlarda 755 tələbə təhsil alırdısa, Qazax pedaqoji texnikumunda 405 tələbə təhsil alırdı (1, 91). Qazax pedaqoji texnikumunda ildən-ilə təhsil alan tələbələrin sayı artmışdır. Əgər 1918-1935-ci ilə kimi bu məktəbi cəmi 658 nəfər bitirmişdisə, sonrakı illərdə həm tələbələrin, həm də məzunların sayı artmışdı. 1935-1941-ci illərdə Qazax pedaqoji məktəbinə 2640 tələbə qəbul edilmişdir. Həmin illərdə pedaqoji məktəbin 1140 məzunu olmuşdur. Qazax pedaqoji texnikumunun kadr potensialı bölgələrdə yerləşən digər pedaqoji texnikumların pedaqoji kollektivlərindən həm sayına, stabilliyinə, elmi-metodik hazırlığına görə ciddi şəkildə fərqlənmişdir.

Naxçıvan Muxtar Respublikasında fəaliyyət göstərən pedaqoji texnikumda 411 tələbə təhsil alırdı (2, 36). Texnikumları proletarlaşdırmaq

məqsədlə bəy, xan ailəsindən olan gənclərin qəbuluna məhdudiyət qoyulmuş, kəndli və fəhlə balaları üçün əlavə güzəştlər, təqaüdlər tətbiq edilmişdi. Məsələn, 411 tələbədən 300 nəfəri təqaüd alırdı (2, 36). Pedaqoji texnikumun buraxdığı müəllimlər Muxtar Respublikanın pedaqoji kadrlara olan ehtiyacını ödəmirdi. 1931-1932-ci illərdə pedaqoji texnikumu cəmi 99 nəfər bitirmişdi. O dövrdə Muxtar Respublikada cəmi 470 müəllim fəaliyyət göstərirdi ki, onlardan da 76 nəfəri qadın idi (2, 36).

Pedaqoji kadrlara olan ehtiyacı ödəmək məqsədlə naxçıvanlı gənclər Bakıdakı pedaqoji məktəblərə göndərilir və ya onlar üçün kurslar təşkil olunurdu. 1935-ci ildə Muxtar Respublikanın 130 nəfər gənci Bakı, Gəncə, Moskva, Leninqrad, Tiflis şəhərlərinə təhsil almaq üçün göndərilmişdi (3).

1930-1931-ci tədris ilində Naxçıvan Pedaqoji Texnikumunun nəzdində kəndli-gənclər məktəbi açıldı və buraya 30 nəfər gənc qəbul edildi (4, 37). 1937-1938-ci tədris ilində orada artıq 180 nəfər oxuyurdu. Pedaqoji texnikumların proletarlaşdırılmasına xidmət edən fəhlə fakültələri az sonra ləğv edildi. Naxçıvanda fəaliyyət göstərən fəhlə fakültələri pedaqoji texnikumla birləşdirildi. 30-cu illərdə Muxtar Respublikanın müəllim kadrları ilə təminatında pedaqoji texnikum mühüm rol oynadı. 1926-1941-ci ilə qədər texnikumda 1071 nəfər müəllim hazırlanmışdı ki, onlardan da 182 nəfəri qadın idi (2, 37). Həmin illərdə Muxtar Respublikanın Ordubad şəhərində yeni pedaqoji texnikum açıldı (2, 37). İlk tədris ilində texnikuma 57 nəfər tələbə qəbul edilmişdi ki, onlardan da 7 nəfəri qadın idi. Növbəti tədris ilində tələbələrin sayı xeyli artaraq 213 nəfərə çatdı (2, 38). 30-cu illərdə Muxtar Respublikada pedaqoji kadr hazırlığında Naxçıvan və Ordubad pedaqoji texnikumları səmərəli fəaliyyət göstərmişdir.

1940-1941-ci illərdə Naxçıvan Pedaqoji Texnikumunu 94, Ordubad Pedaqoji Texnikumunu 92 nəfər bitirərək pedaqoji fəaliyyətə başladılar. 1941-ci ildə Naxçıvan Pedaqoji Texnikumu Ordubad Pedaqoji Texnikumu ilə birləşdirildi (2, 38). Bu qərarın verilməsini şərtləndirən əsas səbəb Naxçıvanda Müəllimlər İnstitutunun yaradılması olmuşdu (5).

1940-cı ildə Sabirabad və Lənkəran pedaqoji texnikumları bağlandı. Bağlanmış texnikumların tələbələri digər pedaqoji texnikumlara göndərildilər. 1940/1941-ci tədris ilində Şuşa pedaqoji texnikumu bağlandı. Texnikumun Azərbaycan bölməsinin tələbələri təhsillərini Ağdam pedaqoji texnikumunda davam etdirdilər. 1941-ci ildə Qusar pedaqoji texnikumu Quba pedaqoji texnikumu ilə birləşdirildi. Darülmüəllimin (oğlanlar üçün) və Darülmüəllimatın (qızlar üçün) birləşdirilməsi nəticəsində yaradılan Bakı Müttəhid (Birləşmiş) Pedaqoji Məktəbdə 1930-1931-ci tədris ilində rus və erməni şöbələri yaradıldı (6, 10). 1930-cu ildə pedaqoji məktəb Beynəlmiləl Pedaqoji Texnikum adlandırıldı. 1936-cı ildə ona görkəmli Azərbaycan şairi Mirzə Ələkbər Sabirin adı verildi. 1938-1968-ci illərdə məktəb Rus Pedaqoji Məktəbi adlandı

(6, 10). 1931/1932-ci tədris ilində Naxçıvan və Şuşa pedaqoji məktəblərinin nəzdində erməni şöbələri yaradıldı. 1938-1939-cu tədris ilindən pedaqoji məktəb ümumtəhsil məktəblərinin ibtidai sinifləri üçün rus dili müəllimi hazırlığına başladı (7, 249).

1930-1940-cı illərdə pedaqoji texnikumları 17 245 nəfər müəllim bitirmişdir. Bu da kifayət qədər böyük rəqəmdir.

XX əsrin 30-cu illərində Azərbaycanda orta pedaqoji ixtisas təhsilli kadrların hazırlığında mükəmməl bir sistem yaranmışdı. 20-ci illərdə kadr hazırlığında özünü göstərən systemsizlik, pərakəndəlik, məzmunun tez-tez dəyişməsi, zəruri elmi-pedaqoji və metodiki ədəbiyyatın yoxluğu artıq aradan qaldırılmışdı. Pedaqoji texnikumlar öz işlərini ölkədə gedən icbari ibtidai təhsilin həyata keçirilməsinə istiqamətləndirilmişdilər. Ona görə də orta ixtisas pedaqoji təhsil müəssisələrində təhsil alan tələbələrin və məzunların sayı ildən-ilə artırdı. Əgər 1930-1931-ci tədris ilində 13 pedaqoji texnikumda 4 453 tələbə təhsil alırdısa, 1938-1939-cu tədris ilində onların sayı 10 367 nəfər olmuşdu. Əgər 1930-1931-ci tədris ilində həmin texnikumları cəmi 898 nəfər bitirmişdisə, 1938-1939-cu illərdə texnikumları 2 933 nəfər bitirmişdi. Texnikumların sayı isə 7 il ərzində xeyli artmış, 13-dən 19-a yüksəlmişdir. Bir faktı qeyd edək ki, Azərbaycanda 20-ci illərində əvvəllərində fəaliyyət göstərən 3 müəllimlər seminariyasında cəmi 120 nəfər tələbə oxuyurdusa, 1938-1939-cu ildə onların sayı 86 dəfədən artıq artmışdı. Pedaqoji texnikumlarda oxuyan tələbə qızların da sayı ildən-ilə artmışdır. Belə ki, 1930/1931-ci tədris ilində 13 pedaqoji texnikumda 1 173 nəfər, 1931/1932-ci tədris ilində 15 pedaqoji texnikumda 1 232 nəfər, 1932/1933-cü tədris ilində 23 pedaqoji texnikumda 1 249 nəfər, 1933/1934-cü tədris ilində 21 pedaqoji texnikumda 1 046 nəfər, 1934/1935-ci tədris ilində 20 pedaqoji texnikumda 1 245 nəfər tələbə qız təhsil alırdı (7, 224).

Bir faktı qeyd etmək yerinə düşər ki, 30-cu illərdə dövlət orta ixtisas pedaqoji təhsilli kadr hazırlığına digər sahələrə nisbətən daha çox diqqət yetirirdi. Baxmayaraq ki, ölkədə kənd təsərrüfatı və sənaye yenidən qurulurdu. Faktlara diqqət yetirək: 1932/1933-cü tədris ilində 85 texnikum fəaliyyət göstərirdi ki, orada təhsil alan şagirdlərin 30,6 %-i pedaqoji, 18,3% -i kənd təsərrüfatı, 23,5 %-i sənaye-texniki, 27,6%-i isə tikinti, yol və rabitə, tibb, musqi texnikumlarında təhsil alırdı (8, 41). O dövrdə müəllim kadrlarına olan ciddi ehtiyaca baxmayaraq, pedaqoji texnikumlarda tədris prosesi hüquqi-normativ sənədlərə əsasən tənzimlənirdi. Tələbələrin seçiminə, tədris prosesinin təşkilinə, təlim-tərbiyə işlərinin cəmiyyətin tələblərinə uyğun qurulmasına ciddi fikir verilirdi. Tədris prosesindəki uğursuzluq tələbələrin texnikumlardan xaric olunması ilə nəticələnirdi. 30-cu illərin ikinci yarısında bu məsələyə daha ciddi yanaşılırdı. Faktlara diqqət yetirək: 1935-ci ildə pedaqoji texnikumlarda 5 964 nəfər tələbə təhsil alırdı. Onlardan 501 nəfəri texnikumu vaxtında bitirə bilməmişdir. 1936-cı ildə 439 nəfər, 1937-ci ildə 450 nəfər, 1938-

ci ildə 466 nəfər, 1939-cu ildə 614 nəfər, 1940-cı ildə 385 nəfər texnikumu vaxtında bitirə bilməmiş və ya tələbələr sırasından xaric olunmuşdu (7, 224).

Pedaqoji texnikumları bitirən müəllimlər öz işlərini ibtidai siniflərdə dərs deməklə bitmiş hesab etmirdilər, onlar cəmiyyətdə gedən ictimai-siyasi proseslərdə yaxından iştirak edir, yaşlı əhalinin təhsilə cəlb olunmasında, sovet dövlətinin təhsil siyasətinin yerlərdə həyata keçirilməsində nəinki fəallıq, hətta fədakarlıq göstərirdilər. Elə bunun nəticəsidir ki, 1939-cu ildə SSRİ-də icbari təhsilin həyata keçirilməsində fədakarlıq göstərən müəllimlərin əməyi qiymətləndirilərkən, Azərbaycan müəllimlərinin də bu sahədəki fəaliyyəti təqdir olunmuş, 82 nəfər müəllim SSRİ-nin order və medalları ilə təltif edilmişdir. Təqdirəlayiq haldır ki, həmin müəllimlərdən 39 nəfəri maarif sahəsində səmərəli fəaliyyətlərinə görə o dövr üçün çox yüksək orden olan Lenin ordeni ilə təltif edilmişdi. Orta ixtisas pedaqoji təhsilli kadr hazırlığını həyata keçirən texnikum müəllimləri də unudulmamışdı. Zaqatala pedaqoji texnikumunun rus dili müəllimi Həməzət Əfəndiyev Lenin ordeni ilə, Qazax pedaqoji texnikumunun müəllimi Məcid Tağızadə «Qırmızı Əmək Bayrağı» ordeni ilə təltif edilmişdi. Həməzət Əfəndiyev Qori Müəllimlər Seminariyasının məzunu olmuş, həyatının 38 ilini müəllimliyə həsr etmişdir. 1938-1958-ci illərdə Zaqatala pedaqoji texnikumunda rus dili müəllimi işləmişdir. Məcid Tağızadə 1940-1942-ci illərdə Qazax pedaqoji məktəbinin direktoru, 1945-1951-ci illərdə Qazax rayon xalq maarif şöbəsinin müdiri olmuşdur. Həmin illərdə pedaqoji məktəblərdə işləyən müəllimlərin tərkibi xeyli yaxşılaşır.

SSRİ-də millətlərarası ünsiyyət dili rus dili olduğundan bütün idarə və təşkilatlarda sənədləşmə işləri də rus dilində aparılırdı. Rus dilini öyrənmədən SSRİ ali və orta ixtisas pedaqoji məktəbləri ilə əlaqə saxlamaq mümkün deyildi. Həmin illərdə ruspublikada ali və orta ixtisas təhsilli rus dili müəllimlərinə ehtiyac hiss olunurdu. 1935-ci ilin yanvarında VIII Ümumazərbaycan Sovetlər Qurultayı pedaqoji texnikum və pedaqoji institutlar vasitəsilə rus dili müəllimlərinin hazırlanmasına və məktəblərdə rus dili tədrisi vəziyyətinin yaxşılaşdırılmasına xüsusi diqqət yetirməyə qərara aldı (9,22). Qurultayın qərarına əsasən 1936-cı ildə API-nin filologiya fakültəsinin nəzdində rus dili və ədəbiyyat şöbəsi açıldı. Əvvəldən də məlum idi ki, yeni yaranan şöbə qısa bir vaxtda ehtiyacı ödəyə bilməyəcək. 1936-1940-cı illərdə respublikanın ümumtəhsil məktəblərində 1 627 rus dili müəlliminə ehtiyac var idi (4, 277). 13 mart 1938-ci ildə ÜİK(b)P MK və SSRİ Xalq Komissarları Soveti “Milli respublikaların və mahalların məktəblərində rus dilinin məcburi öyrədilməsi” haqqında qərar qəbul etdi. Elə həmin il 23 mart 1938-ci ildə Azərbaycan K(b)P MK və Azərbaycan Xalq Komissarları Soveti respublikanın bütün ümumtəhsil məktəblərində rus dilinin öyrədilməsini vacib hesab etdi. Ona görə də pedaqoji texnikumların qarşısına sosial-siyasi əhəmiyyət kəsb edən fəzifə qoyuldu. Rus dili müəllimlərinə olan ehtiyacı ödəmək məqsədilə 532 nəfər rus dili müəlliminin pedaqoji texnikumlarda

hazırlanması, 185-nin isə RSFSR-dən və digər respublikalardan dəvət olunması qərara alındı. 30-cu illərin axırlarında milli məktəblərdə də rus dilinin öyrənilməsinə diqqət artdı. 1938-ci ildə ÜİK(b)P MK və Xalq Komissarları Sovetinin birgə qərarı ilə milli məktəblərdə rus dilinin tədrisi məcburi elan olundu. Müəllim kadrları hazırlayan texnikumlarda rus dilinin öyrənilməsi səviyyəsinin yüksəldilməsi məqsədilə pedaqoji texnikumların ixtisaslı müəllimlərlə təminatı ön plana çəkildi. 1938-ci ildə respublikanın 2 995 məktəbində cəmi 411 rus dili müəllimi işləyirdi (10, 133). Azərbaycan Xalq Komissarı Sovetinin qərarına görə, qısa bir müddətdə milli məktəblər üçün rus dili müəllimləri hazırlanmalı idi. Ona görə də M.Ə.Sabir adına pedaqoji məktəbdə rus dili müəllimlərinin hazırlığına başlandı. Bu sahədə qarşıya qoyulmuş məqsədi reallaşdırmaq üçün yeni pedaqoji məktəb yaradıldı. 1938-ci ildə Bakıda mədəni-maarif texnikumu təşkil olundu (11). 1939/1940-cı illərdə pedaqoji kurslarda 416 rus dili müəllimləri hazırlandı (12, 7). 1939/1940-cı illərdə respublikanın 2 500 məktəbində rus dili fənni tədris olunurdu (12,7).

1935-ci ildə SSRİ Xalq Maarif Komissarlığının “Ali təhsil müəssisələrinə və texnikumlara qəbul haqqında” qərarı SSRİ-də ali və orta ixtisas məktəblərinin demokratikləşdirilməsinə imkan verdi. Siyasi cəhətdən etibarsız hesab edilən və seçki hüququ olmayan valideynlərin uşaqlarının ali və orta ixtisas təhsili müəssisələrinə qəbulu ilə bağlı məhdudiyətlər aradan qaldırıldı. Bu da təbii ki, tələbə kollektivinin sosial tərkibinin yenidən formalaşdırılmasına imkan verdi. Az sonra bu tədbir öz bəhrəsini verdi.

Əgər 1936/1937-ci tədris ilində respublika məktəblərində 15 137 nəfər müəllim çalışırdısa, 1937/1938-ci tədris ilində onların sayı 16 392 nəfər, 1938/1939-cu tədris ilində 19 244 nəfər, 1939-1940-cı tədris ilində 21 393 nəfər, 1940/1941-ci tədris ilində 22 016 nəfər olmuşdur (13, 228).

Etiraf etmək lazımdır ki, 20-ci illərdə və 30-cu illərin əvvəllərində müəllim kadrları hazırlığında kəmiyyət keyfiyyəti xeyli üstələmişdi. 1920-ci ilin yayında Bakı, Çuxuryurd, Corat, Qusar, Lənkəran, Hacıkənd, Nuxa (Şəki), Şuşa, Zaqatala şəhərlərində 1 120 nəfər (7, 212), ümumiyyətlə isə 1920-1923-cü illərdə 2 365 nəfər qısamüddətli kurslardan keçmişdi (5, 62). 1921-ci ildə Bakıda 8 müxtəlf kurslarda 393, Göyçayda 42, Tərtərdə 48, Qubada 43, Nuxada (Şəki) 40, Qazaxda 19, Salyanda 66, Qaryagində (Füzuli) 50, Gəncədə 120, Ağdaşda 60, Lənkəranda 86, Yelenadorfda (indiki Göygöl) isə 20 dinləyici vardı (14, 49-50). İnsanlar arasında pedaqoji təhsil almağa böyük həvəs və maraq vardı. 1935-ci ildə pedaqoji texnikumların bəzilərində bədən tərbiyəsi müəllimləri hazırlayan şöbələr təşkil olundu. Respublikada bədən tərbiyəsi müəllimlərinə ciddi ehtiyac var idi. 1931-ci ildə Bakıda təşkil olunan Zaqafqaziya Dövlət Cismani Mədəniyyət İnstitutu ali təhsilli bədən tərbiyəsi müəllimi hazırlamağı qarşısına məqsəd qoysa da bu fəzifənin öhdəsindən gələ

- 13.M.Mehdizadə. Azərbaycanca sovet məktəbinin tarixinə dair xülasələr. Bakı, Azərtədrisnəşr, 1958, 328 s.
- 14.Azərbaycan arxivi.1975, № 1-2
- 15.Azərbaycan Dövlət Bədən Tərbiyəsi və İdman Akademiyası. Bakı,"Adiloğlu",2001,112 s.
- 16.Джафаров Ф. Развитие народного образования в Нахичеванской АССР (1920-1941 гг.). Автореф. дис. канд. ист. наук. Баку, 1991
- 17.Məmmədov M. Azərbaycan SSR-də ümumi təhsilin inkişafı "Azərbaycan məktəbi" jurnalı, 1957, № 10, s.9-23

РЕЗЮМЕ

Во II половине 30-х годов XX века в Азербайджане была создана основательная система в подготовке среднеспециального педагогического образования. Была ликвидирована бессистемность, разбросанность, частое изменение содержания, недостаточность важной научно-педагогической и методической литературы. Если в 1930-1931 учебном году число обучающихся в 13 педагогических техникумах достигло до 4453 студентов, то в 1931-1932 учебном году их было 10367 человек, а число техникумов превысилось с 13 до 19.

SUMMARY

The article explains that in the II half of the 30-ies of XX century in Azerbaijan was established a thorough system in the preparation of secondary special education teacher. Systems was eliminated, dispersion, frequent changes in the content, lack of important scientific and educational and methodical literature. If the 1930-1931 academic year, the number of training in pedagogical colleges reached 13 to 4453 students in the 1931-1932 academic year, there were 10367 people. A number of colleges have exceeded 13 to 19.